

ПСИХОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ФАХІВЦІВ У ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлено погляди науковців щодо дефініцій “компетентність” і “психологічна компетентність”. Зауважено на необхідності формування психологічної компетентності у фахівців, професійна діяльність яких передбачає екстремальні умови. Наголошено на необхідності формування в майбутніх фахівців, професійна діяльність яких передбачає екстремальні умови праці, навичок аутогенного тренування, оскільки ці методики дають змогу як мобілізувати можливості організму фахівця під час виконання професійних дій, так і відновити організм після впливу негативних чинників і психологічних подразників.

Ключові слова: фахівці, екстремальні умови, психологічна компетентність, аутогенне тренування, професійна діяльність, професійно важливі якості фахівця.

У науковій літературі останнім часом правомірно визначають пріоритет компетентності як однієї з головних якостей особистості фахівця. У зв'язку зі стрімким розвитком інформаційної насиченості трудової діяльності, що зумовлює зростання психологічного навантаження на працюючу людину, актуальною науковою та практичною проблемою є дослідження можливостей розвитку психологічної компетентності фахівця.

Режим роботи фахівців, професійна діяльність яких передбачає екстремальні умови (пілот літака, прикордонник, рятувальник та ін.), часто змінюється й залежить від ситуації на робочому місці. З огляду на психологічний зміст професійної діяльності таких фахівців треба зауважити, що існують певні вимоги до їх знань із загальної та практичної психології. Таким чином, можна виділити важливу складову професіоналізму – психологічну компетентність.

Аналіз досліджень науковців із питань застосування компетентнісного підходу (В. О. Болотова, Г. В. Єльнікова, І. О. Зимнього, Ю. Г. Тату, А. В. Хуторського, В. В. Ягупова та ін.) дає підстави засвідчити складну природу компетентності з її різнобічним, системним, комплексним, міжпредметним, особистісним, поведінковим і діяльнісним аспектами. Проблему формування психологічної компетентності фахівців розглядали О. В. Казаннікова, Н. І. Мачинська, О. В. Стецюк, М. І. Тіхонова, О. П. Томей та ін. Проте залишається недостатньо розкритим питання психологічної компетентності фахівців у екстремальних умовах професійної діяльності.

Метою статті є розкриття поняття компетентності як необхідного аспекту професійної підготовки та висвітлення проблеми формування психологічної компетентності фахівців, професійна діяльність яких передбачає екстремальні умови.

Професійна діяльність фахівців з екстремальними умовами праці (пілоти літака, прикордонники, рятувальники та ін.) є складною системою інтелектуальних дій. Найбільшу роль у ній відіграють такі розумові процеси, як спостереження, контроль, оцінка обстановки. Для фахівців з екстремальними умовами професійної діяльності характерна робота в умовах дефіциту часу й сильної емоційної напруженості, адже необхідно постійно зберігати високу пильність, здатність вирішувати несподівано складні завдання. Сучасний фахівець здебільшого не відповідає вимогам науково-технічної революції, що стосується насамперед соціально-політичної зрілості, морально-вольової формули фахівця, низької професійної підготовленості. У випускників вищої школи констатують низький рівень психологічної готовності до майбутньої діяльності. Недостатня професійна надійність, зокрема психологічна компетентність, призводить до неякісної роботи та неадекватної поведінки під час прийняття єдино правильного рішення в умовах дефіциту часу.

Складність завдань, винятково важкі умови, в яких відбувається професійна діяльність, вимагають постійного зростання професіоналізму фахівців, високого рівня наукового супроводу процесів їхньої підготовки та практичної діяльності. Ефективність діяльності фахівців з екстремальними умовами праці суттєвою мірою залежить від їхніх здібностей своєчасно ухвалювати правильні рішення, миттєво реагувати на ситуації, що склалися тощо. Ці якості залежать від професійної підготовленості та індивідуального досвіду. Психологічна компетентність дає змогу швидко й ефективно виконувати необхідні дії під час екстремальної ситуації та забезпечити безпеку як для себе, так і оточуючих людей.

З метою висвітлення ключових дефініцій дослідження наведемо кілька поглядів науковців на поняття “компетентність”. Українські вчені по-різному тлумачать це поняття. Найбільшого поширення набуло визначення компетентності як “сукупності знань і вмінь, необхідних для ефективної професійної діяльності: уміння аналізувати, передбачати наслідки професійної діяльності використовувати інформацію” [6, с. 83]. І. В. Родигіна акцентує на основній особливості компетентності як педагогічного явища, а саме: “компетентність – це не специфічні предметні вміння та навички, навіть не абстрактні загальнопредметні мисленнєві дії чи логічні операції (хоча, звісно, ґрунтується на останніх), а конкретні життєві, необхідні людині будь-якої професії, віку, сімейного стану – взагалі будь-якій людині” [7, с. 48].

Український науковець О. І. Пометун стверджує, що компетентністю людини можна називати спеціально структуровані (організовані) набори знань, умінь, навичок, ставлень, яких набувають у процесі навчання, і які дають змогу людині визначати, тобто ідентифікувати та вирішувати, незалежно від ситуації, проблеми, притаманні певній сфері діяльності. Сформовані компетентності людина використовує за потреби в різних соціальних та інших контекстах залежно від умов і потреб щодо здійснення різних видів діяльності. Компетентна людина застосовує ті стратегії, які здаються їй найприйнят-

нішими для виконання окреслених завдань. Управління власною діяльністю зумовлює підвищення або модифікацію рівня компетентності людини [5].

Досліджуючи поняття “компетентність”, В. В. Ягупов наголошує на тому, що компетентність – це підготовленість (теоретична, практична, особистісна, психологічна тощо) до здійснення певної професійної діяльності та наявність професійно важливих якостей фахівця, які сприяють цій діяльності [8]. Ми поділяємо цю думку та вважаємо, що формування психологічної компетентності майбутніх фахівців, професійна діяльність яких передбачає екстремальні умови праці, є необхідною умовою для становлення професіонала.

Поняття “психологічна компетентність” науковці у своїй більшості розглядають як складову професійної компетентності. Так, Н. І. Мачинська тверджує про необхідність формування психологічної компетентності у майбутнього фахівця, що визначатиме його професійну спроможність і сприятиме формуванню професіоналізму впродовж життя [4]. Н. В. Кузьміна, визначаючи ключові професійно-педагогічні компетентності, вказала серед них і на такі, як соціально-психологічна компетентність у сфері процесів спілкування; диференційно-психологічна компетентність у сфері мотивів, здібностей, спрямувань учнів; аутопсихологічна компетентність у сфері переваг і вад власної діяльності та особистості [2].

Досліджуючи проблему професійної підготовки пілотів, О. М. Керницький акцентує, що психологічна готовність до льотної діяльності є інтегральною властивістю та складним психологічним утворенням особистості пілота, що виявляється як психічний стан готовності до льотної діяльності та вможливує оптимальне функціонування психіки й надійність знань, навичок і вмінь керування технічними системами літака в різноманітних умовах польоту [1].

Науковці [3], говорячи про види підготовки під час навчально-виховного процесу майбутніх авіаційних фахівців, крім теоретичної підготовки, яка формує науковий евристичний рівень знань, умінь і навичок; фізичної підготовки, що вможливує “динамічне здоров’я”, стійкість до гіподинамічного режиму та працездатність; тренажерної підготовки, що моделює професійну діяльність в окремому її фрагменті в звичайному та екстремальному режимах діяльності; реальної професійної діяльності в професійних умовах, наголошують на психологічній підготовці, яка сприяє психологічній готовності до професійної діяльності загалом і в окремих моментах життя, а також на психофізіологічній підготовці, яка передбачає стійкість психічного й фізіологічного рівнів людського чинника до екстремальних умов, матеріалізує професійні знання, вміння та навички за ймовірнісними параметрами.

На нашу думку, психологічна компетентність – це набуті за період підготовки у вищій школі психологічні якості, що дають змогу протидіяти стрес-чинникам професійної діяльності та пролонгованому впливу емоційного напруження під час виконання фахових функцій.

Зважаючи на особливості професійної діяльності фахівців з екстремальними умовами праці, постійний вплив негативних чинників на організм, пролонгований вплив емоційної напруженості протягом виконання професійних дій тощо, актуалізації набуває формування психологічної компетентності. Необхідні психологічні якості формуються під час занять з фізичного виховання, психології, конфліктології, реальної практичної діяльності тощо. Проте ми наголошуємо на необхідності формування в майбутніх фахівців, професійна діяльність яких передбачає екстремальні умови праці, навичок аутогенного тренування, оскільки ці методики дають змогу як мобілізувати можливості організму фахівця під час виконання професійних дій, так (що особливо важливо) і відновити організм після впливу негативних чинників і психологічних подразників.

Для відновлення організму після виконання професійних дій в умовах постійного стрес-чинника ми пропонуємо техніку аутогенного тренування (аутотренінг), що застосовують в аспектах психологічного забезпечення професійної діяльності під час виконання завдань психопрофілактики та психореабілітації. Застосування аутогенного тренування допомагає краще підготуватися до виконання професійних функцій, добре відпочити, зняти зайву емоційну напруженість, підвищити відчуття впевненості в успіху. Аутотренінг може бути реалізований для заспокоєння, психореабілітації від емоційно-психологічного стресу та найкращого відпочинку після навантажень.

Висновки. Професійна підготовка фахівців, діяльність яких передбачає екстремальні умови, вимагає цілого комплексу психічних якостей, що визначають їх готовність виконати професійні завдання, що постають перед ними, в звичайних умовах і під час впливу різного роду стрес-чинників. Важливим аспектом професійної діяльності фахівця є саморегуляція, тобто здатність керувати власними психічними станами та поведінкою для оптимального способу вирішення складних ситуацій професійної діяльності. Тому формування психологічної компетентності, зокрема навичок аутогенного тренування, є необхідністю в контексті збереження психічного здоров'я фахівця.

Список використаної літератури

1. Керницький О. М. Методика формування психологічної готовності курсантів-льотчиків до льотної діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / О. М. Керницький : Харків, 2005. – 17 с.
2. Кузьмина Н. В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н. В. Кузьмина. – Москва, 1990. – 190 с.
3. Макаров Р. Н. Авиационная педагогика : учебник / Р. Н. Макаров, С. Н. Неділько, А. П. Бамбуркин, В. А. Григорецкий. – Москва ; Кировоград : МНАПЧАК : ГЛАУ, 2005. – 433 с.
4. Мачинська Н. І. Інженерні та освітні технології в електротехнічних і комп'ютерних системах [Електронний ресурс] / Н. І. Мачинська. – 2013. – № 1 (1). – Режим доступу: <http://eetecs.kdu.edu.ua>.
5. Пометун О. І. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід : метод. посіб. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – Київ : А.П.Н., 2002. – 136 с.
6. Професійна освіта : словник : навч. посіб. / уклад. : С. У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н. Г. Никало. – Київ : Вища школа, 2000. – 149 с.

7. Родигіна І. В. Компетентнісно-орієнтований підхід до навчання / І. В. Родигіна. – Харків : Основа, 2005. – 96 с.

8. Ягупов В. В. Ключевые компетентности: понятие, сущность, содержание, классификация и требования к выпускникам профессионально-технического образования / В. В. Ягупов // Науковий вісник Інституту професійно-технічної освіти НАПН України ; редкол.: В. О. Радкевич (голова) та ін. – Київ : Інститут професійно-технічної освіти НАПН України. – 2012. – № 4. – С. 12–19.

Стаття надійшла до редакції 07.09.2016.

Плачинда Т. С. Психологическая компетентность специалистов в экстремальных условиях профессиональной деятельности

В статье освещены взгляды ученых о дефинициях “компетентность” и “психологическая компетентность”. Обращено внимание на необходимость формирования психологической компетентности у специалистов, профессиональная деятельность которых предусматривает экстремальные условия. Подчеркивается необходимость формирования у будущих специалистов, профессиональная деятельность которых предусматривает экстремальные условия труда, навыков аутогенной тренировки, поскольку данная методика позволяет не только мобилизовать возможности организма при выполнении профессиональных действий, но и восстановить организм после воздействия негативных факторов и психологических раздражителей.

Ключевые слова: *специалисты, экстремальные условия, психологическая компетентность, аутогенная тренировка, профессиональная деятельность, профессионально важные качества специалиста.*

Plachynda T. Psychological Competence of Specialists in the Extreme Conditions

The article says that professional activity of the specialists in the extreme conditions is a complex system of intellectual actions. The mental processes such as monitoring, control, evaluation of the situation play the greatest role in it. The regime of specialists whose professional activity involves extreme conditions (airline pilots, guards, rescuers and others) often varies and depends on the situation in the workplace. Taking into account the psychological aspect of the professional activity of such experts it should be noted that there are certain requirements for their knowledge of general and applied psychology. That's why we differentiate such an important component as professional psychological competence.

It reflects the scientists' views on the definitions of “competence” and “psychological competence”. The general statement on the notion of “competence” is the formation of necessary knowledge and skills of professional activity. The psychological competence is seen as a part of professional competence. We believe that psychological competence involves such psychological qualities which are acquired during the period of preparation in high school; they allow withstanding the stress factors of professional activity and influence of prolonged emotional stress during the performance of professional functions.

The attention is drawn to the necessity of building psychological competence taking into consideration the peculiarities of working conditions. The need for the formation of autotraining skills are emphasized concerning the future professionals whose professional activity involves extreme conditions, because these methods allow to activate capabilities of the organism in the professional performance and restore the body after the influence of negative factors and psychological irritants. The use of autotraining helps to prepare better for the performance of professional functions, to relax, to remove excessive emotional tension, to enhance confidence of success.

Further research involves finding ways of improvement of professional training, formation of necessary professional skills for a successful professional activity.

Key words: *professionals, extreme conditions, psychological competence, autotraining, professional activity, professionally important qualities of a specialist.*